

Vallás-e az unitárizmus vagy világnézet?

Az unitárizmus sohasem volt dédelgetett gyermeke a kereszténységnek. Életindulását a reformáció másod virágzásának tekintették, jézusi, szelid szellemét és türelmességét gyöngeségnek magyarázták. Fejlődésében, mód és alkalom szerint szívesen meggátolták. A keresztény család Benijáminója gyakran érezte, hogy a történelem tekintete könnyörtelen szigorral méri fel léptei nyomát s feje fölött nem pajzsot, hanem kardot villogtat. Ez a sors, amit joggal nevezhetünk mostohának, azonban belső erőinek maradéktalan összegyűjtésére s küzdelmének fokozottabb megvívására sarkalta az unitárizmust. Arra kényszerítette, hogy védelmi vonalait belülről építse ki a *minőség és öntudatosság* alappillérein. Van valami régi várszerűség az életében, nem az elszigetelődés vagy befalazottság, hanem a szűk küzdőtér, igaz hősiesség és helyzeti magasság tekintetében. Minden kis igazságért százszor kellett megküzdenie, százszoros túlerővel szemben, de a lelki emelkedettség várfokáról. És azzal a messzelátó tekintettel, amivel a vár védője a közelharc színterein túl rendelkezik. Az unitárizmusnak be kellett bizonyítania, hogy kései megjelenése a keresztény világban nem a másod virágzásnak a jele, hanem annak a lelki érettségnek, mely évszázados, sőt évezredek vajúdásnak az eredménye. S ez az érettség a Kárpátok alatt akkor jelentkezett, amikor az ősz magyar hit megszabadulva a reáaggatott, sőt rákényszerített külső sallangtól s az ezzel járó sok gátló, nyomasztó érzéstől, megfürödve az Evangélium tiszta szellemében, önmagára talált és meggyógyult. Amikor ősi, pogány „egy-isten“-hite, a történelem izzó kohójában megtisztult jézusi isten-fogalomban, az „Atyaság“-ban oldódott fel. Oh, hogy örült, újjongott, ez a nép, amikor Dávid Ferenc, kiáltó szava elveszettnek-hitt önmagához vezette, önmagára ébresztette, s amikor az Evangélium hamisítatlan igazságában önmaga igazságát látta meg-

nyilatkozni. Önfelédtt mámorban csatlakozott az Egy-isten-vallókhoz, mint a börtönből szabadult a diadalmenethez. Fejedelem és szolga, világi és egyházi, férfi és nő mind érezte, hogy egy ős, nagy titok nyilvánvalóvá lett, egy titok, melyet idáig az erdő dalosai, a mezők pompázó virágai, a hófedte csúcsok és mélybezárt völgyek őriztek, de most kikiáltottak s ez nem egyéb mint, *hogy Isten magyar meglátásban lett gondviselője ennek a népnek*. Lélektanilag aligha magyarázható másképpen az unitárizmus villámgyors elterjedése Erdélyben. Hiszen a nép lelkétől távol-álló idegen eszme még egy vajúdo és minden újszerűséget kritika nélkül elfogadó világban sem érhetne volna el ezt az átütő sikert. (Gondoljunk csak a pogány magyarok megtérésére és István király kemény harcaira!) De a nép valahol a lelke mélyén primitíven és kimunkálatlanul évszázadokon át melengette ezt a hitet, sokat álmodhatott róla s küzködhetett érte s most, amikor jézusi melegségében és jézusi tartalommal csillant fel előtte, ősi önmagát ismerte fel benne; *az örök magyarban a tisztán látó, Egy-istent-kereső evangéliumi embert*.

Boldog, derűs világába azonban gyakran belesújtott a történelem vas ökle. Összetörte szép elképzeléseit, leapasztotta küzdő híveinek számát, de a tiszta istenhitet már meg nem semmisíthette. A hit megtalálta a maga várát, azt a tenyérnyi földet és azt a maroknyi népet, ahol tépetten, de meg nem törten fennmaradhatott. Napjainkban új sorsfordulóba kerültünk, új és nézettünk szerint minden eddigit felülmúló, nagy feladatokkal. Elő kell tehát készülnünk. Az előkészület bizonyos számvetéssel jár. A mi számvetésünkben, erőnk és elképzeléseink mellett, a múlt őszinte felmérése szerepel a legnagyobb és legsúlyosabb téttel. Hiszen innen tudjuk meg pontosan, hogy hol voltunk erősek vagy gyöngék, hívók vagy közömbösek, méltók, vagy méltatlanok az unitárius nevezetre. Annyit már előljáróban megállapíthattunk, hogy múltunk, egy-két kezdeti boldog pillanattól eltekintve, küzdelemben merült ki. Külső erők roppant súllyal nehezettek ránk s a vádak és megbélyegzések garmadával ömlöttek felénk. Nem-keresztényeknek, Krisztus-tagadóknak csúfoltak és szívesen eltanácsoltak volna erről a földtekéről. A külső nyomás, amint ez legtöbbször történni szokott, bizonyos mértékig megacélozott, sőt vérkeringést hozott az egyházi s vallásos életbe. De ahogy a nyomás, a felvilágosodás korával enyhült az első fellélegzést nem a pezsdülő élet, hanem a magabizó nyugodtság, sőt bizonyos mértékig a közömbösség váltotta

fel. A vihar oszlóban volt s az Isten derűs világosságára váró lelkék nemcsak elfeküdtek, hanem el is puhultak a nap alatt. „Jó nekünk itt lennünk“, hajtogatták boldogan, de arra, hogy e szabad légkört és derűs világosságot mások számára is vonzóvá és elérhetővé tegyék, nem sokan gondoltak. Felcsillant bennük az a reménység, hogy az unitárizmus a *jövő vallása* s így sorsát az időre bízták. Mintha a holnap nem a mának lenne a következménye, mintha magvetés nélkül is teremnének ringó búzakalászkok s az idő gazdagon pótolna csupán reményteljes felfedezésekért? Igaz ugyan, hogy a *jövő vallása* azt is jelentheti, hogy az *unitárizmusnak van jövője*, vagyis olyan kiaknázatlan értékekkel bír, melyeknek feltárásához gazdagabb tudás, mélyebb magyarság, több emberség szükséges. De e nagy horderejű és biztató jelenség egyben veszélyes következményekkel járhat. Azzal t. i., hogy az unitárizmust, amely minden rezdülésében az élet vallása, túlságosan elvonatkoztatja az élettől. Helyesebben, távoli jövők köd-fellegébe rajzolja, mint a csodaszarvas alakját, vagy mint Jehova-istenét, kit népe szakadatlanul követ, de soha el nem ér. Az örök eszménység ápolása minden vallásnak őszinte hivatása s így az unitárizmusé is, de a hétköznapiakat, a „mák“ súlyos kérdésekkel telt világát is magához kell, hogy ölelje. Mert a „holnap vallása“ csak így lesz a *ma* éltető kenyere és ízesítő sója. Csak így lesz az a fény, mely a mélységből tör a csúcsok felé, bevilágítván a küzdő és fejlődő élet útját.

Ez azonban csak egy tünete a múlt és jelen századi unitárius közömbösségnek. Elszomorítóbb az a jelenség, amely különösen az intelligens réteg vallásos magatartásában jelentkezik s mely egyik sajátos formájában a *reverzálisok* sorozatos, ránk nézve mérhetetlen kárt jelentő valóságához vezet. A statisztika és az élettapasztalat e téren megdöbbentő képet mutat és súlyosan vádol. Mert hiszen van valami tragédia abban, hogy az a vallás, amely természetsszerűleg a művelt réteghez szól, éppen itt veszít a megtartó erejéből. Érthető és méltánylandó, hogyha valaki élettársával szemben nem alkalmazza a lelki kényszer eszközeit, ha meghagyja hitében, hiszen a jó katolikusból, vagy jó reformátusból ritkán, vagy sohasem lesz öntudatos, jó unitárius, csupán ha spontán megnyilatkozó lelki indításból, vagy lelki szomjúságból csatlakozik hozzánk, de hogy gyermekének számára ne biztosítsa a lelki szabadság tiszta örömét és boldogságát, ez megmagyarázhatatlan. Ez

súlyos kötelesség-mulasztás, sőt bűnös elárulása mindannak, amit Jézus a *tökéletesség* fogalmában sűrített össze s életcéllul tűzött az ember elé. Minden ilyen eljárást megbélyegez, az a boldog vallomás, mely a hozzánk-tért emberek lelki tusáit megkoronázó nyugalomból és ragaszkodásból árad felénk. Ne sajnáljuk az időt és kérdezzük meg tőlük, hogy mit jelent unitáriusnak lenni? Mi az ára és mi a nyeresége az unitáriussá levésnek s akkor felmérhetjük és megítélhetjük a lelket elvetelő cselekedeteket.

A fenti tünetekhez még jó néhányat sorozhatránk, de izelítőül tán ennyi is elég. A tünetek különben sem adják meg a bajok és nehézségek pontos diagnózisát. Kutatásainkban mélyebben fekvő okokat kell keresnünk, hiszen maguk a tünetek is idevezetnek. S ha elértük a bajok külféjét, talán segíthetünk valamin, esetleg kiúthoz jutunk. Felvetődik tehát a kérdés: mi az ő oka a vallásos közönynek, nemtörődömségnek? S mi az oka, hogy ez a közöny, tisztelet a kevés kivételnek, és annak adassék minden tisztelet, épen a művelt rétegben nyilatkozik meg a legszembetűnőbben? Nézetünk szerint nem lehet más, mint az a tény, hogy a *vallás* a dolgok természetéből kifolyólag pont ennél a rétegnél *világnézetté vértelenedett*. A világnézet a vallás trónjára kapaszkodott, de nem tudott vallássá lenni, vallássá szentelődni. S ez természetes is, mert jóllehet szoros kapcsolat áll fenn közöttük, élesen különböznek egymástól. S ez esetben a vallás előnyére billen a mérleg. Távolról sem célunk a világnézet értékét csökkenteni, vagy elvitatni, hiszen egy kiforrott világnézethez gyakran egy egész életrekiható hősie küzdelem szükséges. Sőt azt is ismerjük, hogy jól megalapozott világnézet nélkül ingadozó nádszál az ember, de a világnézet önmagában egy befejezetlen valami. Egy világkép, amely természetszerűleg lehet tiszta, vidám, derűs, sötét, ködös vagy szomorú aszerint, amint az egyén viszonya a világhoz igazodik, vagy a világ az egyén lelkében visszatükröződik. *A világkép önmagában nem életterv és nem életcél*. A színeiből még hiányzik a melegség s a lét ellentétes pólusait egybehangoló, harmónikus erő. Hiányzik belőle a teljes kifejezés, lendület és hatalom. A világnézet; fa virág nélkül, madár szárny nélkül, a hang dallam nélkül. A kifejező erőt, szín-melegséget, lendületet és a hatalmat a vallástól kapja. *A világnézet nem felel a lét nagy kérdéseire*, hogy miért vagyunk, honnan jöttünk és hová megyünk, csak a vallás nyugtat meg, amikor a lét titokzatos mélységeiből kibontakozik az örök

kérdés: „Micsoda az ember, hogy megemlékezel róla és az embernek fia, hogy gondod van reá?” (Zsolt. VIII. 5.) A teremtő folyamat is a vallástól kapja a lendületet. „A tudomány és művészet az örök gondolatától melegszik.” Az eszmeáramlatok, vagy megmozdulások a vallástól kapnak tüzet, a vértanúk erőt, a szentek tisztaságot. Világot és lelket teremteni, mondja az egyik nagy gondolkozó, csak hitben lehet, hitben, mely lángoló lelkesedésre ragad.

Mindebből tisztán látszik, hogy mit veszített az unitárizmus, mikor eselenként, világnézetté vértelenedett és mit kell visszanyernie, hogy a megnagyobbodott hazában figyelő és várakozó tekintetek között hangsúlyozottabb hivatását betölthesse. Egy világkép kialakításához leginkább, sőt kizárólagosan a szellem intellektuális ereje, az ész munkája szükséges, a vallásnál már a szív is nagy szerepet játszik. A dolgok természetéből önként adódik, hogy az ész túlsúlyba jutása a józan észszerűségen felül, a vallást szárazzá és hideggé teszi. Világnézetté változtatja át. A XIX. század embere, ki leborult az ész nagysága és mindenhatósága előtt, hódolatát nemcsak a tudomány terén, hol hite szerint quantitative minden nagyobb kérdést megoldott, hanem a vallás mezején is gyakorolta. S e gyakorlatnak a haladó szellemű unitárizmus is áldozatává lett. Volt abban valami korszerű színezet, kényelemszeretet és szellemi fölény, ha hitét képletekben is le tudta vezetni. Igen ám, de ez a nagyképű, laboratoriumi hit legtöbbször csődöt mondott az életben. Ezt úgy ő, mint mi, az utódok keservesen tapasztaltuk.

Első és legfontosabb kötelességünk tehát, hogy egyensúlyi helyzetet teremtsünk az ész és szív között, hogy a Biblia szavaival élve „bölcs szívhez jussunk”. Ez által az unitárizmusnak visszaadjuk eredeti rendeltetését; *a tiszta Evangélium felé vezető aranyközéputi hivatását, hogy dogmákba falazott hitestelmék kazamatáiba az ész hatalmával sugározzon világosságot, a szekták, komor, ködös ingoványába pedig a szív melegségével vigyen életvidámságot, hogy toborozzon, azok közül, akik nem tudták a gondolat kényszerzubbonyát továbbra is viselni s látszólagos, de boldogtalanul vergődő hitetlenségbe estek, vagy beteges tévelygéseknek lettek áldozatai.* Hogy az unitárizmus föntarthassa azt a „kultur protestáns szintet”, mely a tudomány sokszínű, haladó világából és a hit termékenyítő, Istenhez emelő erejéből keletkezik.

Prohászka püspöknek „A diadalmas világnézet” című köny-

vében van egy igen érdekes megjegyzése, mely felette megszívlelendő. Szerinte, „Az áriai népfajok örökölték az észnek és a szívnek azt a szerencsés egyensúlyát, melynél fogva sem az ész nem nyomja el a szívet, sem a szív nem burjánzik az ész rovására.” Vagyis közülünk teljesedik ki az az egyetemes ember, ki egyszerre lehet tudós, hívő és művész. Vallásos megfogalmazásban az unitárizmus is erre törekszik, merthiszen emelkedett, tiszta vallásosság el sem képzelhető az ismeret és érzés összehatása nélkül. Szerintünk a vallás nem vak érzés, sem pusztá ismeret. Külön-külön egyik sem vezethet Istenhez. Az állat érez, de nem tud vallásos lenni, mert nincs hatalmában az ismeret. Az Isten és ember szeretete tudást is foglal magában. Azt mondhatnók, hogy a legemelkedettebb és legerősebb hit, valamint a legmélyebb bizalom és szeretet a legteljesebb tudással karöltve jár. *„Tudom kinek hittem,“* a vallás klasszikus, örök nyelve. Ez a kiegyensúlyozottság adja meg az unitárizmusnak a felekezeti fölöttiséget és fölényét. De csak úgy, ha vallás marad és nem világnézet. Viszont jogosan elvárja híveitől, hogy ne csak megismerjék, hanem törődjenek a sorsával, szeresék. Az ész nem harcol és nem bizonyít ott, ahol a szív néma. Egy eszmény csak úgy lesz életcél, ha megismerem s azt vallásommá emelve úgy szeretem és úgy követem, hogy saját meleg véremmel és életemmel táplálom.

Ezt a pelikánsorsot a vallásom tőlem, mint intelligens és öntudatos unitáriustól nem csak elvárja, hanem egyenesen megköveteli. Ugyanakkor hivatásának páratlan betöltésében búsán visszafizeti. Az unitárizmus egyedülálló hivatásáról szeretnék egy pár szót ejteni, hogy megállapításom valóságként hasson. Egy amerikai gondolkozó a vallás hivatásáról értekezvén a következő kijelentést tette. *„A vallás minden idők legnagyobb erő-tartaléka, de kétértelmű hatással.“* Vagyis mélységéből egykép törnek fel a lendítő, szikrázó gondolatok és a sáppadt, kerékkötő, babonás eszmék. Egyformán gyógyít és elhervaszt, fölemel és sárban felejt. S ez a kétértelmű hatás onnan származik, hogy a vallás nem tudta vagy nem akarta megoldani a *hagyomány* és a *haladás* közti éles ellentétet. Vagy túlságosan megcsontosodott s akkor könyörtelen vétőt kiáltott oda minden moccanásnak, vagy szeretlen rajongásban élte ki torzult önmagát.

Az unitárizmus, úgy érzem, kivételt képez ez általános megállapítás alól, mert a legnemesebb konzervatizmust a leglendüle-

tesebb haladással kötötte össze és a legszerencsésebben. Konzervatívizmusában a keresztény felekezetek között a legősibb alaphoz, a jézusi eszmékhez tért vissza s ezt nemcsak hódoló tiszteletben részesítette, hanem vére hullásával védte. Az örök fundamentumot, melyet a mester vetett, unitárius mártírok vére mosta tisztára. Ezt jelentette és jelenti számára a múlt szeretete és megbecsülése. Mint magyar vallás színtén az ősz fundamentumot kereste, hogy felépíthesse az Isten magyar templomát. S ezért minden poklon keresztül vállalta a sorsát. A haladástól viszont sohasem félt. Próféta lelkű fáklavivője, lélek-harang kongatója, kovásza volt az álmos, lomhán topogó életnek. Társadalmi, tudományos, gazdasági és nemzeti kérdésekben egyaránt megkiáltója volt a távoli derengő hajnalnak és szomjas keresője. Így fogta össze a múltat, jelent és a jövőt s feszítette ki nemzeti és keresztény vonatkozásban a töretlen aranyhidat. Mint oszlopfő büszke öntudattal tartja e hidat, s ma a nagy nemzeti feladatok idején, várja minden magyar sorsvállaló készségét. A híd a bibliai keskeny útba fut, de az örök életre vezet.

Simén Dániel.

Emlékezés Orbán Balázusra.¹

«A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövőndő
Századok áldják »

Mai hálaünnepélyünk alkalmával, midőn iskolánk jóltevői közül Orbán Balázs emlékét óhajtjuk felidézni, önkéntelenül is Berzsenyinknek e klasszikus sorai zsongnak füleimben.

Ez év tavaszán, április 19-ikén múlt 50 éve, hogy a székelység egyik legderekabb fia, *Orbán Balázs* Budapesten elhunyt. Testének földi maradványait azóta háromszor is temettük, de mindenik temetés azt igazolta, hogy halhatatlan lelke a koporsóból is kitör és eget kér, s a székelység hódolata és hálás kegyelete egyre fokozódik a nagy halott emléke iránt.

Halálának 50-dik évfordulója alkalmából, f. évi április hó végére két emlékünnepély is volt tervezve. Egyik ünnepély Székelyudvarhelyen az egész vármegyei magyarság nagyszabású hódolata lett volna a szejkefürdői sírboltnál; a másikat pedig a mi iskolánk tervezte kegyeletes hálaünnepélynek jóltevője iránt.

A díctelenül letűnt nagyhatalom kicsinyes urai azonban mindkét ünnepélyt betiltották, megakadályozták. Azt gondolták talán, hogyha eltiltják a székelységet Orbán Balázs sírjától és a kegyeletes emlékezéstől, örök időkgig urai maradhatnak a triánoni parancscsal leigázott Székelyföldnek! Nem sejtették, mily közel van a nemezis; nem is gondoltak arra, hogyha a Székelyföld leírójának porai a Szejke fürdő sírboltjába be vannak is zárva, azért az Orbán Balázs szelleme, s a székelység nép igazát és történeti jogait hirdető könyve ott lesz, ott világol, a bécsi döntésnél, s a székelység földet és népet a szejkefürdői sírbolttal együtt végkép megszabadítja egy idegen fajzat pokoli uralmától!

¹ Halálának 50-ik évfordulója alkalmából a székelységkeresztúri Unitárius Főgimnáziumban Jóltevők emlékünnepén, 1940. december hó 15-én tartott felolvasás.